

LOKAL MÜHARİBƏLƏRİN ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ TƏSİRİ

tar.üz.fəl.dok., dos. Bayramov Müşfiq Cabir oğlu
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov Xiyabanı, 50
e-mail: mushfiq76@mail.ru

Xülasə. Hər bir dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri əhalinin təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdir. Dünyada qlobal problemlər çoxdur və bunlar bir-biri ilə əlaqədardır. Lakin elmi-texnikanın yüksək inkişaf etdiyi müasir dövrdə cəmiyyətin üzleşdiyi ən qlobal problemlərdən biri ərzaq təhlükəsizliyi problemidir. Ərzaq təhlükəsizliyi dünya dövlətlərini daha çox narahat edən, onların qarşısında təhdid kimi duran qlobal məsələlərdəndir. Bu sahədə beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti və qəbul olunmuş konvensiyalara baxmayaraq müxtəlif səbəblərdən ərzaq təhlükəsizliyi problemi daha da dərinləşmiş və son 7 ildə ən yüksək həddə çatmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri də son iki əsrdə dünyanın müxtəlif bölgələrində gedən lokal müharibələr və etnik-dini münaqişələrdir. Müharibələr və münaqişələrin ətraf mühitin mühafizəsinin pozulmasına çoxsaylı insan tələfatına, meşələrin, əkin sahələrinin yarasız hala düşməsinə, ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olması dünya əhalisinin təhlükəsiz və lazımi qədər ərzaq məhsulları ilə təminatında ciddi problemlər yaradır. Hazırda ərzaq çatışmazlığından dünyanın müxtəlif ərazilərində 265 milyondan çox insan əziyyət çəkir. Qida mənsəlli xəstəliklər və zəhərlənmə halları isə adi hal almışdır. Məqalədə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinə lokal müharibə və münaqişələrin təsiri araşdırılır.

Açar sözlər: Müharibə, münaqişə, ərzaq təhlükəsizliyi, ekologiya, Qafqaz

Giriş. Dünyada qlobal problemlər tarixən mövcud olmuş lakin müasir dünyada elmi-texniki inkişafın yüksək səviyyəsi qlobal problemlərin çoxalmasına səbəb olmuşdur. Bildiyimiz kimi qlobal problemlərin yaranmasına səbəb olan əsas amil insan amilidir. İnsanın onu əhatə edən aləmlə düzgün davranmamasının nəticəsidir. İnsan təbiət cəmiyyət münasibətlərinin düzgün tənzimlənməməsidir. Bununla yanaşı insanların fəaliyyətlərindən bilavasitə asılı olmayan amillərin də rolu çoxdur. Qlobal problemlər bəşəriyyətin həyatı maraqlarına toxunur və həlli üçün müxtəlif ölkələrin, bütün dünya cəmiyyətlərini birgə əməkdaşlığını və səyini tələb edir.

Bu gün dünyada ən qlobal problemlərdən biri ərzaq problemidir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasıdır. Ərzaq problemi insanın yarandığı gündən mövcud olmuş və insanın inkişafı ilə öz xüsusiyyət və miqyaslarını dəyişmişdir. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Ərzaq məhsulları lazımi həcmdə istehsal olunmadıqda bu cəmiyyətdə ərzaq çatışmamazlığına, bu isə öz növbəsində ciddi sosial-siyasi problemə çevrilir.

1.1. Müharibələr ərzaq təhlükəsinin başlıca amili kimi. Ərzaq probleminin yaranmasına səbəb olan bir sıra amillər vardır. Bu amillər sırasına ərzaq məhsullarının istehsalının həcmnin azalmasını, ərzaq məhsullarının idxalının həcmnin artması, aqrar sənaye kompleksinin istehsal potensialının azalmasını, strateji rezervlər, operativ və sığorta ehtiyatlarının çatışmazlığı göstərmək olar. Rusiyalı iqtisadçı İvan Qriqorieviç Uşaçev ərzaq təhlükəsini şərtləndirən amilləri iki yerə - daxili və xarici amillərə ayırır. Daxili amillər sırasına təbii fəlakətləri (quraqlıq, daşqınlar və s.) cəmiyyətdə təbəqələşmənin dərinləşməsi və aztəminatlı əhalinin çəkisinin (payının) artması, kənd təsərrüfatında və ASK-nin digər

sahələrində genişlənmiş təkrar istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi və ya təməmlə olmaması, xarici faktorlara isə ölkənin onun ayrı-ayrı regionlarının, iri şəhərlərin sənaye mərkəzlərinin ərzaq məhsullarının idxalından asılılığı aid edir.

Doğrudur təbii fəlakətlərin, quraqlıqların baş verməsi, daşqınlar, epidemiyalar, zərərvericilərin artması və xəstəliklər, əkin sahələrinin itirilməsi, su problemi, əhalinin artması, iqlim dəyişməsi və s. ərzaq çatışmazlığının səbəb olan amillərdir. Bununla belə müasir dövrdə ərzaq qıtlığının əsas amillərindən biri lokal müharibələr və etnik-dini münaqişələrdir.

Bildiyimiz kimi, dünyada müharibələr və münaqişələr tez -tez baş verir və bunların əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verir. Ərzaq böhranının yaşandığı ölkələrin də əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdir.

Silahlı münaqişələrin insan itkisi çox böyükdür. Digər tərəfdən müharibə aparılan ölkələrdə ərzaq qıtlığı daha çoxdur. Beləki, 2015-ci ildən 2018-ci ilə qədər Afrikanın cənub-şərqindəki münaqişələrdən təsirlənən ölkələrdə ərzaq çatışmazlığına məruz qalan insanların sayı 23,4 milyon nəfər artmışdır ki, bu da münaqişəyə məruz qalmayan ölkələrlə müqayisədə daha çoxdur [8].

Məlum olduğu kimi ölkədə və dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, əhalinin təhlükəsiz və zəruri qida məhsulları ilə təmin olunması siyasi sabitlik şəraitində mümkündür. Dünyada və regionda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün ilk mühüm şərtlərdən biri məhz müharibə və münaqişələrin qarşısının alınmasıdır.

Müharibələr, hərbi təlimlər, sınaqlar planetin çirklənməsinə, ekologiyanın korlanmasına güclü təsir göstərir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, qədim dövrlərdə baş vermiş müharibələr ekoloji duruma o qədər də təsir etməmişdir. Müasir dövrdə aparılan müharibələr təbiətə və ətraf mühitə ciddi ziyan vurur. Lokal müharibələr zamanı bir sıra ərazilər hərbi əməliyyatların mərkəzinə çevrilir, onların fəaliyyəti pozulur, flora və faunası məhv olur, əkin üçün yararlı olan torpaq sahələrinin atılan mermilərdən yararsız vəziyyətə düşür [15]. Digər tərəfdən müharibə dövründə dövlətin əsas gəlirinin müharibəyə ayrılması da iqtisadiyyatın lazımi texniki vasitələrlə və işçi qüvvəsi ilə təmin olunmasında da problemlər yaradır. Bu da yüksək ərzaq istehsalına mane olur. Bütün bunlar isə əhalinin ərzaq təminatına güclü təsir göstərir.

XXI əsrin ilk onilliklərində ən böyük ərzaq böhranları silahlı münaqişə bölgələrində olmuşdur. Hazırda Suriya və Yəmən əhalisinin təxminən yarısı ciddi qida çatışmazlığından əziyyət çəkir [14,15]. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO-nun) 2017-ci ildə “uzunmüddətli böhran” şəraitində təsnif etdiyi on doqquz ölkənin hamısında ərzaq qıtlığı şiddətli münaqişələr nəticəsində yaranmışdır [7]. Eləcə də 2019-cu ildə dünyada ərzaq böhranının ən pis yaşandığı on ölkədən altısı və 2020-ci ildə ərzaq çatışmazlığının yaşandığı bütün ölkələrdə münaqişələr baş vermişdir.

Statistik məlumatlara əsasən dünyanın əsas taxıl istehsal edən ölkəsi sırasında Çin və Hindistandan sonra Rusiya üçüncü Ukraniya isə 9-cü yerdədir. Məlum olduğu kimi 24 fevral 2022-ci ildən başlayaraq Ukrayna ilə Rusiya arasında şiddətli müharibə gedir. Rusiyanın Ukraynaya qarşı başladığı müharibə bu gün birbaşa olaraq qlobal ərzaq təhlükəsizliyi üçün ciddi təhdidlər yaradır. Belə ki, həm Rusiya, həm də Ukrayna dünyanın ərzaq təminatında əhəmiyyətli pay sahibidirlər. Dünyanın taxıla olan tələbatının 1/3-nə yaxını, günəbaxan yağına – 2/3-si Rusiya və Ukraynanın hesabına təmin edilir. Ukrayna eyni zamanda günəbaxan yağı ixracı üzrə dünya lideridir [11].

Müharibədən əvvəl Ukrayna istehsal etdiyi ərzaq məhsullarını xarici bazarlara əsasən Qara dəniz limanları, o cümlədən Odessa, Nikolayev və Mariupol limanları vasitəsi ilə çıxarırdı. Müharibə başlayandan sonra limanların rusiya gəmiləri tərəfindən bloklanması nəticəsində 4,5

milyon ton taxılı limanlar vasitəsi ilə xaricə çıxarmaq mümkün olmamışdır. O cümlədən 25 milyon ton taxılın ehtiyacı olan ölkələrə çatdırılması qeyri mümkün olmuşdur. Məhsul tədarükünün iflasa uğraması Afrika ölkələrinə xüsusi ilə ağır zərbə vurmuşdur. Ukrayna Avropaya kənd təsərrüfatı məhsullarını, o cümlədən taxılı quru yolu vasitəsi ilə müəyyən qədər təmin etsədə həmin logistik kanalların ötürücülük qabiliyyəti dəniz yolu ilə daşımalardan dəfələrlə aşağıdır.

Rusiya – Ukrayna müharibə bəzi ərazilərdə taxılın qiymətinin kəskin bahalaşmasına və ərzaq çatışmazlığına gətirib çıxarmış, Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələrində kütləvi aclıq və milyonlarla insanın tələf olması təhlükəsi yaratmışdır. Ukrayna Banqladeş, İsrail, Tayland və Tunisin buğda idxalının 25%-ni və ya daha çoxunu təmin edir. O, Tunisin buğda idxalının təxminən yarısını, Taylandın isə üçdə birini təmin edir [13].

Son vaxtlara kimi qlobal problemlər içərisində silahlanma xüsusi mövqe tuturdu. Hərbi istehsal çoxlu insan qüvvəsi, enerji və xammal ehtiyatları, insanların əməyindən qoparılan nəhəng material vasitələri və ehtiyaclarını mənimsəyir. Hesablamalar göstərir ki, hazırda dünyada silahlanmaya sərf olunan hərbi xərcin 1/5-i hələ XX əsrin sonuna kimi Yer kürəsindəki aclığı ləğv edə bilərdi [3, s.10].

Xüsusi ilə son illərdə dünya ölkələrinin hərbi xərcləri xeyli artmışdır. Stokholm Beynəlxalq Sülh Araşdırmaları İnstitutunun (SIPRI) dərc etdiyi hesabatında **silah xərclərinin 2022-ci ildə 3,7% artırılaq 2,24 trilyon dollara çatdırıldığı bildirilir. 2022-ci ildə** Avropada artım son 30 ilin ən yüksək göstəricisi olmuşdur. Hərbi xərclərinin ən çox artıran dövlətlər ABŞ, Çin və Rusiyadır. Dünyadakı hərbi xərclərin 56%-i bu 3 ölkənin payına düşür. **Ukrayna ilə müharibə aparan Rusiyada 2022-ci ildə hərbi xərclər 9,2% artaraq təxminən 86,4 milyard dollara çatdırmışdır.**

1.2.Müharibələrin ətraf mühitə təsiri. Bildiyimiz kimi müharibələrin dağıdıcı təsiri təkcə insanlara qarşı yönəlmir eyni zamanda həmin insanların və digər canlıların məskunlaşdığı təbiət, ətraf mühit üçün də ciddi təhdiddir. Təqribi hesablamalara görə hazırda dünyanın 6%-ni hərbi bazalar, obyektlər təşkil edir. Bu obyektlərin istifadə etdiyi kimyəvi dərman və silahlar təbii həyatla yanaşı, istifadə etdiyi yüksək enerji, hərbi nəqliyyat vasitələri ilə ekologiyaya da zərər verir. Müharibə zamanı istifadə olunmuş müxtəlif növ partlayıcı silahlar torpağın münbit təbəqəsinin korlanmasına əkin üçün yararsız vəziyyətə düşməsinə səbəb olur. Hərbi vertolyotların atdığı hər bir mərmə düşdüyü ərazinin torpaq qatında çat yaradır və həmin qat bir daha bərpa olunmur, yağış yağarsa 15, yağmazsa 9 gün sonra mərmə düşən zolaq “ölü zona”ya çevrilir, 20 il o yerlərdə heç nə bitmir.

Hərbi texnika, partlayıcı maddələr və silahlar meşələrin qırılmasına və yaşayış sahələrinin məhv edilməsinə səbəb olur. Məsələn, Vyetnam müharibəsində bombardmanlar nəticəsində 2 milyon hektar ərazi məhv edilmişdir. Kambocada vətəndaş müharibəsi nəticəsində meşələrin 35% -i məhv edilib. ABŞ ordusu Vyetnam müharibəsi zamanı 14 milyon tondan çox partlayıcı maddə istifadə etmişdi [3, s.10].

Vyetnamda ABŞ-ın apardığı hərbi əməliyyatlar zamanı ölkə ərazisində, həmçinin qonşu Kamboca və Laosda tərkibində 170 kq dioksin olan 72 min ton eyclent oranj adlı difoliant ətraf mühiti toz-dumanına qərq etmiş, tropik meşələrin, yaşıllıqların flora və faunanın məhvi və insanların kütləvi ölümü (2mln) ilə nəticələnmişdir. Acınacaqlı haldır ki, Vyetnam müharibəsi zamanı tropik meşələri məhv etmək məqsədilə həm xüsusi bombalardan, həm də 6800 kq ağırlığında olan buldozərlərdən istifadə edilmişdir [10].

XX əsr dünyada dini və milli zəmində çoxsaylı lokal və regional münaqişələr baş verdiyi bir dövrdür. Bu müharibə və münaqişələrə -Şimali və Cənubi Vyetnam arasında 1945-ci ildən

başlayaraq 1976-cı ilə qədər davam edən, Azərbaycanla – Ermənistan arasında 1987-ci ildən başlayan münaqişə və sonra müharibə, çeçenlərlə – ruslar arasında, efiofiyada həbəşlərlə – eritriyalılar arasında, keçmiş Yuqoslaviya ərazisindəki, Afrikada Zuluslarla – Bantular arasında, Sudanda ölkənin iki yerə bölünməsi ilə nəticələnən vətəndaş müharibəsi, İraqın şimalında ərəblərlə – kürdlər arasında gedən münaqişələr, 2003-cü ildən birləşmiş dövlətlərin İraqı zəbt etməsi ilə bu günə qədər davam edən və çoxsaylı insan ölümü ilə nəticələnən münaqişələri s. kimi irili-xırdalı münaqişələri nümunə göstərmək olar. Sözsüz ki, həm bu münaqişələr və müharibələr, demoqrafik partlayışlar istər-istəməz ətraf mühitin mühafizəsinin pozulmasına çoxsaylı insan tələfatına, meşələrin, əkin sahələrinin məhv edilməsinə, ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur ki, bu da insanların zəruri və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin olumasında problemlər yaradır. Hazırda dünyanın müxtəlif regionlarında ekoloji baxımdan ziyansız, təmiz ərzaq əldə edilməsi imkanları getdikcə məhdudlaşır [3, s.21-22].

Dünyada əkin üçün yararlı torpaq sahələrinin müxtəlif səbəblərdən yararsız vəziyyətə düşməsinin hazırkı inkişaf sürəti yaxın gələcəkdə planet əhalisinin ərzaq qıtlığı ilə üzləşməsinə səbəb ola bilər. Torpaqların məhsuldarlığının müxtəlif yollarla qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə təhvil verilməsi bəşəriyyətin müasir global ekoloji problemlərindən ən prioriteti kimi dəyərləndirilməli və bunun üçün elmi müddəalara əsaslanan müvafiq tədbirlər kompleksi işlənib hazırlanmalıdır.

1.3. XX əsrdə Qafqazda etno-siyasi münaqişələri və müharibələr və onlar ərzaq təhlükəsizliyinə təsiri. Keçən əsrin sonlarında Qafqaz Avrasiya qitəsinin etno-siyasi münaqişələri və müharibələrinin geniş vüsət aldığı regionuna çevrilmişdir [1, s.231]. SSRİ-nin dağılmasından sonra Qafqazda baş vermiş müharibələr və münaqişələr bölgədə ərzaq təhlükəsizliyinə güclü təsir göstərmişdir. Bu dövrdə regionda 6 etno-siyasi və mülki münaqişə baş vermişdir. Bunlar Dağlıq Qarabağla bağlı Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Gürcüstan-Osetiya və Gürcüstan-Abxaziya münaqişələri, Gürcüstanda vətəndaş müharibəsi, Rusiya daxilində Osetiya-İnquşetiya və rus-çeçen münaqişələridir.

XX əsrin sonlarında Qafqazda baş vermiş münaqişələrdən biri Qarabağ müharibəsidir. Keçən əsrin 80 sonlarında Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində respublikamızın 20 %-ə qədər ərazisi işğal edilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük ziyan dəymişdir. Müəyyən edilmişdir ki, işğal altında olmuş kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və məhsuldarlıq qabiliyyətinə görə respublikanın digər regionları ilə müqayisədə yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Ərazinin torpaq-iqlim xüsusiyyətləri burada kənd təsərrüfatının bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin yüksək və səmərəli inkişafına imkan vermişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, Müharibədən əvvəl Dağlıq Qarabağ bölgəsi regionun ərzaq təminatında mühüm rol oynamışdır.

Belə ki, respublikanın 1670,3 min hektar ən məhsuldar torpaqları Dağlıq Qarabağ və ona bitişik 7 rayonun ərazisində yerləşir. İşğal olunmuş ərazilərin 680,8 min hektarı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan, 10,7 min hektardan çoxu həyətəyanı sahələrdən (bu torpaqlar da kənd təsərrüfatına yararlıdır), 247,3 min hektarı meşəliklərdən ibarətdir [5, s.39].

Müharibədən əvvəl Dağlıq Qarabağ Respublikanın, eləcə də regionun ərzaq təminatında mühüm rol oynamışdır. 1970-1985-illərdə DQMV-də kənd təsərrüfatının üzümçülük, taxılçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin dinamik inkişaf etdiyini aşağıdakı statistik rəqəmlər də bir daha təsdiqləyir. Belə ki, 1985-ci ilin statistik hesabatlarına görə Muxtar vilayətdə 142 min ton üzüm, 412 ton tutun, 11,8 min ton taxıl, 603 ton kartof, 6894 ton tut, 5,6 min ton meyvə, 5,0 ton tərəvəz, 11,5 min ton mal-qara, 31,1 min ton süd məhsulları, 11,2 milyon ədəd yumurta, 605 ton yun, 146 ton barama istehsal olunmuşdur.

Həmin illərdə DQMV-də Sənaye sahələri o, cümlədən yeyinti sənayesi yüksək inkişaf etmişdir. Müharibədən əvvəl Dağlıq Qarabağda 52 sənaye müəssisəsi var idi ki, bunların da bir hissəsini yeyinti sənayesi təşkil edirdi. Burada ət, süd məhsulları, qənnadı və un məmulatları, konyak, spirt, şərab və başqa məmulatlar istehsal olunurdu [4, s. 303-331].

XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən taxılın 14,3%-i, üzümün 31,5, ətin 14,5, südün 17,1, yunun 19,3 və baramanın 17%-i işğal olunmuş rayonların payına düşürdü. Özü də bu rayonlarda ekoloji cəhətdən ən təmiz və keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilirdi [2, s.142; 9, s.117].

Ermənilər işğal etdikləri 30 il müddətində işğal etdikləri bu torpaqlardan düzgün istifadə etməmişlər. Erməni qəsbkarlarının işğalı altında olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri işğalçılar tərəfindən çirkləndirilmiş, strukturunun dağıdılması nəticəsində tamam yararsız hala düşmüşdü, kənd təsərrüfatı istehsalında birbaşa istifadəsi mümkünsüz olmuşdur. Həmçinin bu illərdə işğal altında olan ərazilərlə sərhəd olan kəndlərdə kənd təsərrüfatı işlərinin lazımı səviyyədə həyata keçirmək mümkün olmamışdır.

Qarabağ bölgəsində 269 min hektar meşə sahəsi Ermənilər tərəfindən qəddarcasına qırılıb, həmin ərazilərdə nadir bitki və heyvanat aləmi məhv edilib. Qubadlı və Laçın rayonlarında qırmızı palıdların, Kəlbəcərdəki “Ayı fındığı meşələri”nin yerində boş ərazi qalmışdır. Ermənilər təkcə 2006-cı ildə 63 min 500 hektar ərazini yandıraraq, külə döndərmişlər.

Bütün bunlar münaqişənin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müəyyən problemlər yaratmışdı. Ümümlikdə, Qarabağ müharibəsi ölkə iqtisadiyyatına zərbə vurmaqla yanaşı regionda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında öz mənfi təsirini göstərmişdir.

XX əsrin sonlarında Qafqazda baş verən Rus-Çeçen müharibəsi də regionda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm problemlərə səbəb olmuşdur. İki mərhələdə baş verən müharibə 1991-1996-cı illərdə, 1999-2009-cü illərdə Çeçenistan iqtisadiyyatına güclü zərbə vurdu. Müharibə nəticəsində əsas hissəsi mülki əhali olmaqlı xeyli çeçen vətəndaşı öldürülmüşdür. Müharibə Çeçenistanın kənd təsərrüfatı həyatına ağır zərbə vurmuşdu [6, s. 89].

Kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların bir hissəsi yararsız vəziyyətə düşmüşdü. Çeçenistan ərazilərinnin bombardman edilməsi nəticəsində təqribi hesablamalara görə kənd təsərrüfatı torpaqlarının 40% -i əkin üçün yararlı olmayan dərəcədə çirklənmişdir. Bu da ölkədə və bölgədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Müharibə zamanı elektrik stansiyalarına dəymiş zərblər içməli su problemi də yaratmışdır. Su matorlarının yararsız vəziyyətə düşməsi insanların gölməçə suyunu içməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da ölkədə yolxucu xəstəliklərin yayılmasına səbəb olmuşdur.

Göründüyü kimi elmi-texnologiyanın inkişaf etdiyi XX əsrdə müharibə və münaqişələr dünya iqtisadiyyatına və demoqrafik vəziyyətə dağıdıcı təsirini göstərmişdir. Xüsusilə son dövrdə baş vermiş müharibələr, etnik dini zəmində baş vermiş münaqişələr ciddi ərzaq çatışmazlığına və bir çox problemlərə səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ildən ilə artan ərzaq çatışmazlığının qarşısının alınması dünya dövlətləri, beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzində olmuşdur. Problemin araşdırılması, onun ardan qaldırılması sahəsində müxtəlif dövrlərdə konfranslar keçirilmiş, müzakirələr, təhlillər, geniş araşdırmalar aparılmışdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlər çərçivəsində müharibə və münaqişələrin qarşısının alınması istiqamətində də mühüm addımlar atılmışdır. Bununla yanaşı bu sahədə daha ciddi addımların atılmasına ehtiyac vardır. Belə ki, son illərdə beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilmiş bütün tədbirlərə baxmayaraq ərzaq böhranı ildən-ilə daha daha da dərinləşmişdir.

Nəticə. Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar əhali artımı, iqlim dəyişiklikləri, təbii fəlakətlər, torpağın həddindən artıq intensiv istismarı, ondan düzgün və məqsədyönlü istifadə olunmaması, aqrotexnika qaydalarına düzgün riayət edilməməsi, kimyəvi preparatların sistemsiz tətbiqi ilə yanaşı müharibə və münaqişələr də ərzaq çatışmazlığında, mühüm rol oynayır. Belə ki, müharibələr bir tərəfdən çoxsaylı insan tələfatına, ətraf mühitin çirklənməsinə, kənd təsərrüfatı torpaqlarının yararsız vəziyyətə düşməsinə, flora və faunanın məhv edilməsinə səbəb olursa digər tərəfdən silahlanmaya sərf olunan vəsait büdcənin azalmasına, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bütün bunlar əhalinin keyfiyyətli və lazımı ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində problemlər yaradır.

Baxmayaraq ki, son dövrlərdə bütün mütərəqqi qüvvələr, beynəlxalq təşkilatlar cəmiyyətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair öz qüvvələrini birləşdirmişlər, lakin nəinki ərzaq böhranının qarşısını ala bilmiş, problem getdikcə daha da dərinləşmişdir. Xüsusilə XX əsrin sonunda XXI əsrin ilk onilliklərində dünyada ərzaq qıtlığından əziyyət çəkən əhlinin sayı kəskin artmışdır. 2017-ci ildə bu rəqəm 80 milyon olduğu halda 2019-cü ildə 135 milyon, hazırda 265 milyondan çoxdur ki, bunun da 30 milyonunu uşaqlar təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov M.C. Azərbaycan Qafqazda dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzi kimi Bakı, 2019
2. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi. Prezident kitabxanası. 197 s.
3. Xəlilov T., Zeynalova M. Qlobal ekoloji problemlər(alı məktəblər üçün dərs vəsaiti) Bakı, 2014
4. Məmmədov N. Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində ictimai-siyasi həyat, iqtisadi və mədəni inkişaf (1923-1991). Bakı, 2008
5. Vəliyev A.H. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafının torpaq-iqlim amilləri. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı jurnalı. №-34, Bakı, 2020
6. Меликова С. Первая российско-чеченская война (1994 1996): источники и факторы и факторы этнической мобилизации. Кавказ и глобализация журнал. Том 6. Выпуск 3. 2012
7. FAO, IFAD, UNICEF W and W. The state of food security and nutrition in the world 2017. Building resilience for peace and food security. Rome; 2017
8. FAO, IFAD, UNICEF, WFP & W. The state of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns. Rome; 2019
9. <http://www.anl.az/down/meqal>. Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş Kəlbəcər rayonu ərazisində erməni vandalizmi
10. <https://news.milli.az/society/269111.html> Müharibənin ilk qurbanları kimlər olur
11. <https://respublika-news.az/news>. Qlobal ərzaq qıtlığı və liberal iqtisadi tələblər
12. <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/wars-effect-vietnamese-land-and-people>. The War's Effect on the Vietnamese Land and People

13. <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/ukraine-black-sea-ports.pdf>. Dealing with the War's Impacts on Ukraine's Ports: How to Get More Grain to the World
14. www.wfp.org/countries/syria/food-security. World Food Programme. "Syria"
15. www.wfp.org/countries/yemen/map World Food Programme. "Yemen Crisis Map"

THE IMPACT OF LOCAL WARS ON FOOD SECURITY

Ph.D., Assoc. Bayramov Mushfik Jabir
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Summary

From the conducted studies, it can be concluded that population growth, climate changes, natural disasters, excessively intensive exploitation of land, improper and purposeful use of it, improper observance of agrotechnical rules, unsystematic application of chemical preparations and especially wars and conflicts, play an important role in food shortages. So, on the one hand, wars lead to numerous human casualties, environmental pollution, agricultural lands becoming unusable, destruction of flora and fauna, and on the other hand, the funds spent on armaments lead to a decrease in the budget and a decrease in the purchasing power of the population. All this creates problems in providing the population with quality and necessary food products. Although in recent times, all progressive forces and international organizations have united their forces to ensure the food security of the society, but not only could they prevent the food crisis, but the problem has deepened more and more.

Especially at the end of the 20th century and the first decades of the 21st century, the number of people suffering from food shortages in the world has increased sharply. In 2017, this figure was 80 million, in 2019 it was 135 million, and now it is more than 250 million, of whom 30 million are children.

Key words: War, conflict, food security, ecology, Caucasus

ВЛИЯНИЕ ЛОКАЛЬНЫХ ВОЙН НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

к.т.н., доц. Байрамов Мушфик Джабир оглы
Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Резюме

Из проведенных исследований можно сделать вывод, что рост населения, изменение климата, стихийные бедствия, чрезмерно интенсивная эксплуатация земли, неправильное и целевое ее использование, ненадлежащее соблюдение агротехнических правил, бессистемное применение химических препаратов и особенно войны и конфликты, играют важную роль в нехватке продовольствия.

Так, с одной стороны, войны приводят к многочисленным человеческим жертвам, загрязнению окружающей среды, приходу в негодность сельскохозяйственных угодий, уничтожению флоры и фауны, а с другой стороны, средства, затрачиваемые на вооружение, ведут к уменьшению бюджета и уменьшению покупательной способности населения. Все это создает проблемы в обеспечении населения качественными и необходимыми продуктами питания.

Хотя в последнее время все прогрессивные силы и международные организации объединили свои силы для обеспечения продовольственной безопасности общества, но они не только смогли предотвратить продовольственный кризис, но и проблема все более углублялась. Особенно в конце 20-го века и в первые десятилетия 21-го века число людей, страдающих от нехватки продовольствия в мире, резко возросло. В 2017 году этот показатель составлял 80 миллионов, в 2019 году - 135 миллионов, а сейчас - более 250 миллионов, из которых 30 миллионов - дети.

Ключевые слова: Война, конфликт, продовольственная безопасность, экология, Кавказ